

*Dan TUDORACHE**

POEZIA CA PARTE A REZISTENȚEI PRIN CULTURĂ ÎN SPAȚIUL CONCENTRAȚIONAR COMUNIST DIN ROMÂNIA

I. Rezistența prin cultură din spațiul concentraționar românesc înainte de triumful regimului comunist

POETRY AS PART OF RESISTANCE THROUGH CULTURE IN ROMANIAN
POLITICAL PRISONS

I. Resistance through culture in Romanian political prisons before the establishment of the communist regime

Abstract: This study is the first part of a larger research project, which aims to study poetry as a form of cultural and spiritual resistance in the system of political prisons of communist Romania. However, the phenomenon of detention poetry did not begin in communist prisons, but is well attested before 1945. The author investigates these poetic manifestations and focuses his research on the detainees who were arrested during the Antonescu years and stayed in prison after 1945. They proved to be a bridge between pre-communist and communist prison poetry.

Keywords: Romania, communism, poetry, prison, resistance, culture

*

Preambul

Despărțirea brutală de societate, urmată de încarcerarea de lungă durată, pe parcursul căreia au fost aproape constante foametea, frigul, mizeria și lipsa asistenței medicale, a făcut ca viața deținuților politici din România comunistă, ca de altfel din întreg blocul comunist, să fie un calvar pentru care nimeni nu fusese pregătit în prealabil. Însă, presați constant în acest creuzet al extremelor, deținuții politici au fost nevoiți să găsească soluții imediate de rezistență și de un pragmatism extrem, pe

* doctorand, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați; dantudorache2004@yahoo.com.

măsura condițiilor la care au fost condamnați. Formele de rezistență au fost multiple, între care solidaritatea, protestele, grevele sau revendicările scrise, au reprezentat poziționările active față de opresori și acțiunile lor represive.

Pe lângă acestea, majoritatea memorialiștilor detenției politice dar și numeroși deținuți intervievați pe seama experienței lor carcerale, amintesc, fie și în trecere, de importanța pe care au avut-o activitățile culturale pentru suportul lor moral și fizic de zi cu zi, alături de credința în Dumnezeu. Mai mult decât atât, în ciuda condițiilor de încarcerare execrabile pe care au fost nevoiți să le suporte ani la rândul, nu puțini au fost cei care au asemănat locurile de detenție prin care au trecut, în special Jilava, Aiud, Gherla, Văcărești și Târgu Ocna, cu veritabile universități, unde au avut ocazia să dobândească cunoștințe dintr-o vastă arie de domenii: literatură, limbi străine, istorie, filosofie, teologie, artă, agronomie, geografie, matematică, biologie, fizică, etc., sau pur și simplu experiențe de viață.

Desfășurate cu discreție și luând forme diverse, de la discuții spontane pe subiecte de interes general, până la conferințe de nivel universitar și cursuri de lungă durată, toate aceste preocupări culturale au umanizat universul opresiv, făcându-l mai suportabil pentru toți cei pe care libertatea nu i-ar fi adus vreodată împreună: profesori cu țărani în aceeași celulă, militari de carieră vecini de pat cu muncitori și funcționari, sau elevi și studenți împărțind aceeași baracă cu doctori, preoți și oameni de stat. Toți aceștia și-au împărtășit cunoștințele unii altora, de multe ori prin ingenioase și subversive mijloace, iar alteori cu mari riscuri și grele repercusiuni.

În plus, suferința detenției a alimentat o prolifică pasiune de a crea și răspândi poezii, născându-se din aceasta o vastă cultură subterană cunoscută astăzi drept „poezia închisorilor comuniste” sau „poezia carcerală”. Însă acest capitol al gulagului românesc a fost supus cercetării mai ales din perspectivă filologică și prea puțin din perspectivă istoriografică. De aceea, în ciuda unor contribuții substanțiale în ceea ce privește hermeneutica creațiilor lirice carcerale, încă nu există o imagine coerentă și cronologică a modului în care poeziile au circulat în spațiul concentraționar al comunismului românesc, devenind fenomen de masă.

Prin urmare, în studiul de față ne propunem să reconstituim imaginea de ansamblu a rezistenței prin cultură, în special cea care a implicat poezia detenției, și locul ei în angrenajul celorlalte forme de rezistență practicate în spațiul concentraționar comunist. Pentru acest deziderat vom urmări următoarele obiective: să identificăm factorii care au dus la coagularea activităților intelectuale, fie ele de grup sau individuale, și în particular să identificăm factorii declanșatori ai actului de creație poetică. Vom încerca să identificăm și limitele acestui tip de rezistență, în funcție de particularitățile psiho-morale ale deținuților politici, de intensitatea represiunii la care au fost supuși, dar și în funcție de particularitățile spațiilor

recluzionare prin care au trecut. Avem în vedere și evocarea celor mai proeminente figuri ale acestui tip de rezistență, cu contribuțiile lor cele mai notabile.

Pentru început însă, vom face o retrospectivă a modului în care deținuții politici din perioada ante-comunistă (înainte de anul 1945), și-au găsit mijloace de rezistență în raport cu duritatea recluziunii, pentru a identifica precedente și eventuali precursori ai rezistenței prin cultură din spațiul concentraționar al comunismului românesc.

I. Rezistența prin cultură din spațiul concentraționar românesc înainte de triumful regimului comunist

I.1. Scriitorii condamnați pentru delikte de opinie din anii `20

Oscar Wilde¹, Paul Verlaine², Silvio Pellico³ și Ezra Pound⁴, sunt doar câțiva dintre poeții de prim plan ai literaturii universale care au creat opere lirice de mare sensibilitate pe durata recluziunii la care au fost condamnați, din motive mai mult sau mai puțin politice.

¹ Oscar Wilde (n. 16 octombrie 1854 – d. 30 noiembrie 1900), poet irlandez, devenit celebru în epoca victoriană pentru romanul său *Portretul lui Dorian Gray*. A fost condamnat la doi ani muncă silnică pentru homosexualitate, pedeapsă executată în perioada mai 1895 - mai 1897 în închisorile din Newgate, Pentonville, Wandsworth și Reading. În această ultimă închisoare a creat *Balada închisorii din Reading*, poem cu tematică recluzionară, inspirat din drama unui deținut condamnat la moarte prin spânzurare.

² Paul Verlaine (n. 30 martie 1844 – d. 8 ianuarie 1896), poet francez, condamnat în anul 1873 la doi ani de închisoare pentru relația de homosexualitate avută cu poetul Arthur Rimbaud. Pedeapsa a ispășit-o în închisorile din Bruxelles și Mons, timp în care a creat unele dintre cele mai bune poeme din întreaga sa carieră, iar experiența recluziunii a transpus-o în lucrarea memorialistică *Mes Prisons (Închisorile mele)*.

³ Silvio Pellico (n. 24 iunie 1789 – d. 31 ianuarie 1854), dramaturg și poet italian, condamnat în anul 1822 la pedeapsa cu moartea pentru apartenența la societatea secretă revoluționară Carboneria. Sentința i-a fost comutată apoi în cincisprezece ani de temniță grea. A fost încarcerat timp de opt ani în închisorile din Santa Margherita și Spielberg, până la eliberarea survenită în anul 1830. Pe durata detenției a creat numeroase tragedii versificate iar experiența detenției a redat-o în lucrarea memorialistică *Le mie prigioni (Închisorile mele)*.

⁴ Ezra Pound (n. 30 octombrie 1885 – d. 1 noiembrie 1972) poet american, stabilit în Italia în anul 1925, dată după care a devenit admirator al dictatorului Benito Mussolini. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a susținut o politică pro-fascistă în cadrul radioului Radio Roma, dar în mai 1945, a fost încarcerat de forțele armate ale Statelor Unite într-un lagăr de lângă Pisa, Italia, și ținut timp de câteva săptămâni într-o cușcă metalică exterioară. Experiența i-a cauzat un puternic șoc psihic deși în această perioadă a creat poemul *The Pisan Cantos (Cântările Pisane)*, care avea să îi aducă premiul Bollingen în 1948, din partea Library of Congress. Adus în Statele Unite, a fost acuzat de trădare, însă fiind considerat nebun a fost închis într-un azil pentru boli mintale timp de 13 ani.

În ceea ce privește spațiul românesc, istoria literară îi reține pe Tudor Arghezi, Ioan Slavici, N. D. Cocea, Dem. Teodorescu, Dumitru Karnabatt și Saniel Grossman ca scriitori confrunțați cu experiența reclusiunii la început de secol XX⁵. Dintre toți aceștia, Tudor Arghezi face o notă distinctă. Arestat la sfârșitul lui ianuarie 1919, poetul a fost condamnat la 5 ani de închisoare, în lotul ziaristilor vinovați pentru activitate publicistică desfășurată în timpul ocupației germane din anii 1916-1918. Din pedeapsa primită a executat aproape un an la penitenciarul Văcărești, fiind eliberat pe 2 ianuarie 1920, ca urmare a unui decret regal de grațiere⁶.

În tot acest timp, Arghezi a creat 25 de poezii inspirate din atmosfera reclusiunii, fapt predictibil, sau în orice caz, lipsit de elementul surpriză pentru un poet consacrat, creațiile publicându-le 10 ani mai târziu în placheta *Flori de mucigai*.

Cu toate că din mărturisirea făcută în poezia introductivă autorul dă impresia că a făcut eforturi eroice pentru a le concepe⁷, totuși, grosul poeziilor nu denotă că detenția ar fi fost o traumă, și cu atât mai puțin una depășită cu ajutorul creației. Din contra, autorul este detașat, narațiunea sa pendulând între nota de umor și apetitul pentru erotism, cum este cazul poeziilor *La Popice*, *Streche*, *Tinca* și *Rada*⁸.

Altele, cum este cazul poeziilor *Pui de găi...*, *Lache* și *Ucigă-l toaca*, sunt istorii versificate ale modului în care unii delicvenți ar fi ajuns în spatele gratiilor, terminate într-o scurtă poantă⁹, sau portrete ale unor condamnați, ce înșală aparențele în contrastul cu faptele pentru care au fost condamnați, cum este cazul poeziilor *Fătălăul* și *Candori*¹⁰.

Doar în trei dintre ele, poetul redă tragedia încarceratului de drept comun, cu viața dusă în mizerie, respectiv în *Serenadă*, *Cina* și *Morții*.

În *Serenadă*, poetul surprinde atmosfera de vacarm din timpul nopții, când toată natura parcă se străduiește să-l scoată din minți pe osândit, până în zorii

⁵ A se vedea Mircea Angheliescu, *Poarta neagră. Scriitorii și închisoarea*, București, Editura Cartea Românească, *passim*.

⁶ D. Vatamaniuc, *Tudor Arghezi (1880-1967). Bibliografie, Vol. I*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2005, pp. XVII-XVIII.

⁷ Pentru edificare, redăm câteva versuri din poezia *Flori de mucigai*: „Le-am scris cu unghia pe tencuială, / Pe un părete de firidă goală, / Pe întuneric, în singurătate, / Cu puterile neajutate” (Tudor Arghezi, *Flori de Mucigai*, Editura Cultura Națională, București, 1931, p. 9).

⁸ *Ibidem*, pp. 22-24, 39-42, 109-110.

⁹ *Ibidem*, pp. 11-16, 39-42, 47-50, 51-55.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 57-61, 63-66.

dimineții,¹¹ iar în *Cina* redă imaginea jalnică a damnaților, care se târăsc prin frig și noroi, legați cu lanțuri la picioare, pentru a mai servi încă o fiertură dătătoare de viață¹².

Morții este poezia cu încărcătura cea mai dramatică dintre cele trei, poetul surprinzând în ea ritualul transportării decedaților către groapa comună:

„*Ies morții... / Subt bolta cu clopot a porții. / Sunt zece la număr / Și, umăr la umăr, / Se duc, câte doi, în coșciuge, / Fără mamă, fără popă, fără cruce; / Se duc împreună / Pe-nghet și pe lună [...]*// *Portarul în drum i-a oprit / Și-i numără `n boltă cu bățul. / Mort pare și calu `nlemnit / Și omul ce mânuie hățul*”¹³.

Această creație avea să fie popularizată după 1948 de către deținuții politici anticomuniști, devenind emblematică, semn că drama osânditului, de a trăi și muri ca un anonim, nu se schimbese cu aproape nimic în tot acest timp¹⁴. Un singur amănunt vor adăuga comuniștii acestui ritual macabru, anume străpungerea trupurilor inerte cu țepușa, pentru a se asigura că morții ies într-adevăr morți de pe poarta închisorii.

Deși aceste poezii au avut în prim plan deținuții de drept comun, Tudor Arghezi a fost receptat în literatura română ca precursor al poezilor detenției din timpul regimului comunist¹⁵. Opinia noastră este însă mai nuanțată, în sensul că Arghezi nu poate fi considerat un precursor al acestora în sensul larg al cuvântului, câtă vreme marea majoritate au debutat ca poeți tocmai din cauza condițiilor de recluziune¹⁶. Dar cu siguranță Arghezi este un precursor al poezilor consacrați ca atare înainte de condamnare, și care în detenție au transpus experiența recluziunii în forme versificate mult mai elevate decât poeziile de context, așa cum au reușit un Radu Gyr, Nichifor Crainic sau Andrei Ciurunga.

¹¹ Pentru edificare redăm versurile „*De cu noaptea, câte toate: / Clopotul toacă și bate, / Broaștele, nu știi de unde, / Calcă `n clapele afulde. / Se clătesc în beregată / Cu faianță sfărâmată / Și înghit la ceasu `ntâi / Cioburile ei scârțâi. / Ciorile din pomi se mușcă, / Steaua cade, foc de pușcă, / Fierăstraie și rindele / Rod în ciurciuvele. / Pe la trei, / Vin păduchii mititei; / Pe la cinci, / Ploșnițele cu opinci. / Șobolanul te miroase / Pe la șase...*” (*Ibidem*, pp. 45-48).

¹² Redăm fragmentar versurile „*În frig și noroi / Trec hoții `n convoi, câte doi, / Cu lanțul târâș de picioare, / Muncindu-se par `că `n mocirli de sudoare. / Fiertura e gata. / E seară. E ploaie. / O lingură grea, cât lopata, / Dă ciorba din două hârdaie.*” (*Ibidem*, p. 19).

¹³ *Ibidem*, pp. 83-84.

¹⁴ Remus Radina, *Testamentul din morgă*, Editura Criterion Publishing, București, 2010, pp. 174-175.

¹⁵ Dan Dulău, „Tudor Arghezi – precursor al poeziei carcerale” în Cornel Moraru, Al. Cistelean, Iulian Boldea (coord.), *Studii umaniste și perspective interculturale. Cercetări ale doctoranzilor în filologie. Conferință internațională. Târgu-Mureș, 14-15 aprilie 2011*, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2011, pp. 196-201.

¹⁶ Ilie Popa, *Antologia liricii de detenție anticomunistă din spațiul românesc*, Fundația Culturală Memoria, București, 2016, p. 36.

Ceilalți patru scriitori condamnați în lot cu Arghezi, respectiv Ioan Slavici, Dem. Teodorescu, Saniel Grossman și Dumitru Karnabatt și-au detensionat și ei timpul încarcerării prin intermediul preocupărilor literare, dar și prin solidaritate de breaslă¹⁷. Dintre toți, Slavici a fost cel mai prolific, scriind în această perioadă nuvelele *Căile Morților* și *Prințesa*, dar mai ales mare parte din memoriile de penitenciar, pe care le-a și publicat la scurt timp după eliberare, sub titlul *Închisorile mele*¹⁸.

De aceea, ținând cont și de precedentele existente în alte spații carcerale europene, pornim de la premisa că un scriitor, fie el poet, gazetar, publicist sau romancier, odată supus reclusiunii, mai ales celei de lungă durată, are reacția extrem de probabilă de a reda în scris această experiență, proiectând-o ca lucrare literară sau documentară chiar din timpul executării pedepsei privative de libertate. Aspectul acesta este intuitiv dacă ținem cont de faptul că reclusiunea, experiență deosebit de intensă emoțional prin natura ei extremă, devine un excelent catalizator de inspirație artistică și defulare. Astfel, prin actul creator, mai ales cel care ia formă lirică, scriitorul își dezvoltă un spațiu al libertății interioare, în care își menține echilibrul sufletesc¹⁹.

Având în vedere și faptul că numărul scriitorilor încarcerați pentru opiniile politice va crește vertiginos odată cu instaurarea radicalismelor de dreapta și de stânga pe continentul european, considerăm că este destul de predictibil cum va reacționa o întreagă generație de literați aruncată în spatele gratiilor. Până atunci, Ioan Slavici a fost primul scriitor care a sesizat existența unei „Academii” între zidurile închisorii mizerabile de la Văcărești, alcătuită din toți cei care se străduiau să-și ridice condiția umană deasupra păduchilor, ploșnițelor și limbajului trivial, pentru a câștiga ceva bun de pe urma damnării. Mijloacele le aveau în ei înșiși: schimbul de idei și discuțiile pe teme de istorie, filosofie, literatură sau artă²⁰.

I.2. Comuniștii ilegaliști între anii `20-`30

Condamnați pentru activitate conspirativă și delikte antistatale, apoi câștigându-și statutul de „politici” prin insistente și agresive proteste, comuniștii

¹⁷ Ioan Slavici, *Închisorile mele. Scrisori adresate unui prieten din altă lume*, Viața Românească, 1921, pp. 174-175, 247, 197-199.

¹⁸ Mircea Angheliescu, *op. cit.*, p. 119.

¹⁹ Victor Brombert, *La prison romantique. Essai sur l'imaginaire*, Paris, Librairie José Corti, 1975, pp. 12-21.

²⁰ Slavici relatează în memoriile sale că deținuții povesteau între ei despre „istoria generală a omenirii, istoria specială a filosofiei, istoria literaturii universale, istoria artelor, istoria picturii și a artelor plastice în genere, istoria muzicii, fel de fel de istorii”. Ioan Slavici, *op. cit.*, pp. 258-260, 268, 272, 274; Mircea Angheliescu, *op. cit.*, p. 112.

ilegaliști au constituit primul grup politic supus reclusiunii îndelungate și cu episoade repetate, în România secolului XX.

Adepti ai unui militantism radical, aproape în toate închisorile prin care au trecut, fie la Văcărești, Doftana, Galata, Aiud, Mislea, Dumbrăveni, Caransebeș sau Jilava, s-au organizat în celule de partid, întreținând conspirativitatea și prozelitismul²¹.

Însă preocupările cotidiene nu s-au redus exclusiv la activismul politic ci au luat uneori și forme de certe activități culturale, din care au făcut parte povestirea de romane, intonarea de cântece, crearea de poezii și interpretarea de scheciuri sau chiar piese de teatru.

Totuși, compoziția tematică a acestor manifestări a fost una eteroclită, prevalentă fiind latura ideologică. De exemplu, din romanele povestite, preferate erau cele care susțineau tezele comuniste²², din poeziile și cântecele intonate, mare parte proveneau din repertoriul socialist, mai ales atunci când era vorba de celebrarea „sărbătorilor revoluționare”, iar interpretările scenice din cultura română erau alternate cu „scenete agitatorice”, după modelul *Bluzelor Albastre* din Uniunea Sovietică²³. Scheciurile, erau și ele de un amuzament revanșard, cu scenarii întotdeauna grotești, îndreptate împotriva personajelor de prim plan ale nazismului și fascismului. Unii dintre „scenariștii” acestor creații, reținuți de istoriografia comunistă, au fost I. Puvak, Gheorghe Hromadka și A. Sonntag, ei având rolul de a alege personajele care trebuiau să fie judecate de imaginare tribunale comuniste²⁴.

Cursurile organizate pe diverse discipline, fie că era vorba de istorie, limba română, sau limbi străine, aveau un caracter subversiv, întrucât componenta politică era nelipsită, aspect valabil atât în penitenciarele de bărbați cât și în cele de femei²⁵.

În ceea ce privește publicațiile carcerale, una dintre puținele existente a fost *Jilava Roșie*, „organul colectivului antifascist” din închisoarea Jilava, apărută în perioada iulie-decembrie 1935 sub formă scrisă de mână²⁶. Într-un articol scris în numărul din 1 septembrie 1935, intitulat sugestiv „*Importanța participării la munca*

²¹ Margareta Andreescu, *Teatrul proletar din România. Contribuții la istoria teatrului revoluționar-agitatoric românesc (1918-1944)*, București, Editura Meridiane, 1977, p. 88; Stelian Tănase, *Clienții lu' Tanti Varvara. Istorii clandestine*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2016, pp. 414-415.

²² Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 93.

²³ *Bluzele Albastre, cea mai răspândită mișcare de avangardă din lume* în Gazeta de Artă Politică, articol disponibil online la adresa <http://artapolitica.ro/2018/03/10/bluze-albastre-cea-mai-raspandita-miscare-de-avangarda-din-lume/> (link accesat pe 24.05.2020)

²⁴ Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 91.

²⁵ Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 96.

²⁶ Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *Presă P.C.R. și a organizațiilor sale de masă, 1921-1944. Prezentare bibliografică*, Editura Științifică, București, 1963, p. 227.

culturală”, aflăm care era perspectiva acestui demers: „...vom folosi timpul pe care suntem condamnați să-l pierdem. Iar ridicând nivelul politic al fiecăruia, contribuim la ridicarea nivelului întregii mișcări revoluționare”²⁷. Prin urmare, activitățile culturale de care făceau caz erau în realitate un paravan pentru activism politic, pretext care a fost reluat și în articole ulterioare. Spre exemplu, în numărul din 25 octombrie, se vehicula ideea transformării închisorii „într-o universitate comunistă pentru ridicarea nivelului politico-cultural”, în acest scop fiind propusă organizarea de „procese literare”²⁸ pe diverse teme, în fapt procese juridice teatralizate, cu substrat ideologic²⁹.

De departe însă, cea mai relevantă imagine despre viața cotidiană trăită de ilegaliști o regăsim în istoricul închisorii Doftana, simbol al pătimirii pentru cauza socialismului, unde a fost concentrat cel mai mare număr de ilegaliști de-a lungul timpului.

Cadrul cel mai uzual în care și-au modelat concepțiile în mod organizat a fost „ședința”, pe durata căreia se țineau lecții de stalinism-leninism și istoria Partidului Comunist din Rusia Sovietică, alternate cu cele de limba rusă sau drept. Activismul acesta a fost intens, și conform unui document întocmit de Siguranță, până la sfârșitul anului 1930 ilegaliștii au făcut din Doftana „o republică comunistă în miniatură”³⁰.

Pe de altă parte, potrivit profesorului universitar Petre Constantinescu-Iași, încarcerat la Doftana pe parcursul anilor 1936-1938, aici s-au ținut inclusiv

²⁷ *Importanța participării la munca culturală în Jilava Roșie*, 1 septembrie 1935, apud Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 88.

²⁸ Așa cum avea să arate un raport al Inspectoratului Regional de Poliție Timișoara emis în 15 decembrie 1932, „procesele literare” au fost mijloace subtile de propagandă comunistă, organizate de diverse instituții evreiești sub forma unor conferințe publice care se desfășurau „după modelul proceselor juridice cu jurați, juriu, inculpat, acuzator, apărători, martori și experți, durând mai multe ședințe în șir”. Regia acestor „conferințe” începea de obicei cu un subiect oarecare din viața evreilor, stârnindu-se intenționat o discuție în contradictoriu, „în fața unui public extrem de numeros din toate păturile sociale evreiești”, ca la finalul discuțiilor să se pronunțe „un verdict, după ce mai întâi cei 12 jurați, aleși din public, au răspuns la întrebările juriului”. Conform aceluiași document „s-a putut constata că aceste procese literare, foarte frecvente în Basarabia și în Moldova, au un substrat comunist bine pronunțat și ca întotdeauna participă la discuții elemente fără pregătire și responsabilitate, în majoritate dintre aceia cu principii comuniste”. Lucian Năstasă (ed.), *Antisemitismul universitar în România, 1919-1939. Mărturii documentare*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2011, p. 502.

²⁹ Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 88.

³⁰ Stelian Tănase, *op. cit.*, pp. 415-416.

conferințe de istorie, economie politică și literatură, el fiind unul dintre conferențieri³¹.

De asemenea, s-au organizat și „concursuri” de creație poetică, iar cel mai popular poet de context a devenit Teodor (Fedia) Rudenko. Printre creațiile sale cele mai circulante s-au numărat *Bate vântul*, *Balada Doftanei* și mai ales cântecul *Privesc din Doftana*³².

În *Bate vântul*, versificație scurtă, creată cel mai probabil în 1938, autorul a imaginat un tablou dramatic, în care toată natura suferea intens din cauza despărțirii dintre un tovarăș și o tovarășă, situație cauzată de întemnițarea tovarășului, ca în final să profileze speranța revederii³³.

În *Privesc din Doftana*, autorul a reluat aceeași temă a iubirii neîmplinite față de tovarășa de idealuri, însă această creație a finalizat-o într-o notă militantă pentru cauza comunismului: „*Privesc din Doftana prin gratii de fier / Departe, în zare, un petec de cer. / E cerul sub care închisă și ea / Se mistuie-n chinuri tovarășa mea // [...] Azi spargeți-mi zidul și lanțul sfâr`mați, / Să zbor ca un șoim peste `nalții Carpați. / Să strâng înc-o dată tovarășa mea / Și iar să m-arunc în lupta cea grea!*”. Cântecul era intonat ca un imn și avea linia melodică a unei melodii populare rusești, iar după ajungerea comuniștilor la putere a fost popularizat intens, pentru eroizarea și mitologizarea trecutului³⁴.

Un alt cântec popular, de data aceasta cu autor anonim, a devenit și *Doftana veselă*, în care se făcea lamentația regimului alimentară de înfometare, pe o notă detașată și umoristă, ca în final să fie exprimată speranța răzbunării: „*veni-vor însă anii / Cânt toate s-or schimba, / Iar zbirii, „șobolanii”, La ocnă vor intra*”³⁵.

La Doftana, activitățile intelectuale de grup s-au intensificat după ce deținuții au obținut statut de condamnați politici³⁶, atât sub formă oficială, dar cu respectarea neutralității politice, cât și neoficială, prin menținerea activismului consacrat. În ceea ce privește manifestările oficiale, ele erau susținute cu participarea personalului închisorii și se organizau sub formă de conferințe pe teme literare, dar

³¹ Petre Constantinescu-Iași, *În anii socialismului victorios*, Editura Politică, București, 1976, pp. 167-168.

³² Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 93; Vladimir Tismăneanu, „Privesc din Doftana prin gratii de fier”, articol disponibil la adresa <https://tismaneanu.wordpress.com/2009/09/26/privesc-din-doftana-prin-gratii-de-fier/> (link accesat în data de 30.05.2020);

³³ Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 93.

³⁴ Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*.

³⁵ Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 94.

³⁶ Adrian Cioroianu (ed.), *Comuniști înainte de comunism. Procese și condamnări ale ilegalistilor din România*, Editura Universității din București, 2014, p. 295; Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 93.

și cu recitări de poezii și înțonare de cântece. Pentru aceasta, deținuții au format chiar și un cor, condus de I. Salamander, și acompaniat de orchestră cu balalaici și mandoline. Cu ocazia acestor manifestări, corul interpreta cântece populare românești și rusești dar și lieduri sau române³⁷.

Cel mai elaborat program artistic a fost organizat în data de 15 iunie 1939, cu ocazia comemorării a 50 de ani de la moartea poetului Mihai Eminescu, programul fiind conceput în întregime de deținuți. În cadrul festivității s-au recitat poeziile *Luceafărul*, *Ce te legeni...*, *Scrisoarea a III-a*, *Călin*, *file de poveste*³⁸, dar și poezii create adhoc de deținuții Mihai Novicov, Alexandru Boje, Teodor Rudenko, Alexandru Guțan și Gheorghe Apostol, toate neutre politic³⁹.

Investigația noastră îl descoperă însă pe Mihail Gheorghiu Bujor ca poet de cursă lungă pe durata încarcerării la Doftana, un nume extrem de popular în anii `20-`30, dar complet trecut cu vederea în studiile literare post-comuniste despre relația „deținut – creație carcerală”⁴⁰. Avocat și publicist, M. Gh. Bujor a fost un militant fanatic al cauzei socialismului, ideal pentru a cărui îndeplinire nu s-a dat în lături nici măcar de la acțiuni de crimă organizată. Dezertor pe front în decembrie 1916, prins și condamnat de autoritățile române, M. Bujor a avut șansa să fie eliberat de trupele rusești la Iași, în mai 1917. Ajuns în scurt timp la Odessa, a format un *Batalion revoluționar român*, împreună cu alți dezertori și prizonieri români. Cu această formațiune a arestat mai mulți refugiați români și a organizat jafuri împotriva românilor aflați în refugiu în Crimeea. De asemenea, a întreținut o intensă propagandă bolșevică prin intermediul propriei gazete, intitulată sugestiv, *Lupta*, dar și prin mitingurile organizate în mod repetat la Odessa, Sevastopol și Feodosia. În plus, a tipărit și împărțit manifeste pe front, în care instiga armata română să răstoarne regimul monarhic. Mai mult decât atât, cu batalionul condus de el s-a angajat în conflicte cu armata română, pe Nistru, reușind chiar să confişte nave din flota românească aflate în Marea Neagră, și să le treacă sub pavilion rusesc. Ținând cont de profilul și istoricul său, Kominternul l-a trimis la sfârșitul anului 1919 la București, cu misiunea de a pregăti o revoluție după modelul celei din Rusia, din octombrie 1917. Ajuns în capitală la începutul lui ianuarie 1920, a trăit clandestin aproximativ trei luni, timp în care a răspândit manifeste, a instruit agitatori și a procurat arme⁴¹.

³⁷ Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 94.

³⁸ Petre Constantinescu-Iași, *În anii socialismului victorios*, Editura Politică, București, 1976, pp. 167-168.

³⁹ Margareta Andreescu, *op. cit.*, p. 95.

⁴⁰ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 271.

⁴¹ A se vedea o biografie pe larg în Stelian Tănase, *Clienții lui Tanti Varvara. Istorie clandestine*, ediție digitală, Editura Humanitas, 2016, pp. 269-276.

Numai că în martie 1920 Siguranța l-a arestat iar în luna mai a fost judecat și condamnat de un tribunal militar la muncă silnică pe viață, pedeapsă comutată apoi în 20 de ani închisoare. În sarcina sa au fost reținute următoarele acuzații: „dezertare în timp de război, apeluri repetate la rebeliune adresate soldaților români, crima de înaltă trădare, primejduirea siguranței statului”⁴².

Inițial a fost închis la Ocnele Mari, apoi, începând cu 31 decembrie 1920, la Doftana⁴³. Deși văzută ca una dintre cele mai moderne închisori la acea vreme, condițiile detenției la Doftana au fost dure, cu mâncare insuficientă și de calitate execrabilă, iar frigul o constantă cu efectul de a secătui încet și sigur sănătatea deținuților⁴⁴. Considerat un deținut extrem de periculos, lui M. Bujor i s-a instituit un regim mult mai dur față de ceilalți comuniști⁴⁵. Pentru aceasta a fost închis o perioadă îndelungată în secția H, destinată pedepsiților disciplinari. Ținut singur în celulă, M. Bujor nu avea dreptul la pat, fiind nevoit să doarmă pe cimentul gol, în întuneric, frig, foame și prins în lanțuri. Mai mult decât atât, în această secție era interzis cântatul și vorbitul, chiar și în șoaptă, cititul și scrisul, inclusiv dreptul de a fi vizitat⁴⁶. Avea însă dreptul la plimbare, câte o oră pe zi în primul an, apoi două sau trei în următorii, însă într-un „vacarm de lanțuri, de urlete, de chiote și mai târziu de ciocane, de butuci trântiți sau crăpați”⁴⁷.

Confruntat cu aceste condiții abrutizante, M. Bujor și-a găsit rezistența morală în activitatea poetică, fapt pe care avea să îl explice mai târziu în preambulul volumului de versuri create în închisoare, publicat după efectuarea unei detenții de 13 ani: „*Prezenta producție se datorește temniței. [...] în întunecatele și umedele hrube ale Doftanei am întrebuințat versificarea ca un puternic reactiv, ca unul din mijloacele de căpetenie menite să nimicească înrâuirea pierzătoare a acestui regim celular absolut și să-mi asigure normala funcțiune a facultăților cerebrale într-un mediu anormal. Procesul stihuirei, multă vreme în gând numai, cu întipărirea în minte – neavând pe ce alta – a sute și sute de versuri și strofe cu ștersăturile, îndreptările și variantele lor, a fost un minunat prilej de continuă exercitare a*

⁴² *Ibidem*.

⁴³ M. Gh. Bujor, *Doftana*, Tipografia Finanțe și Industrie, [București], 1934, p. 19.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 11-13, 20.

⁴⁵ M. Bujor ține să precizeze că ceilalți deținuți comuniști, inclusiv cei sosiți după procesul de la Tatar-Bunar, s-au bucurat de un regim de libertate în incinta închisorii, și „de relativă bună-stare”, în comparație cu el, care era ținut într-un regim de claustrare severă, *Ibidem*, pp. 22-23.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 14-15.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 20-21.

memoriei, de diurnă și nocturnă trezie și lucrare a judecății, de gimnastică intelectuală”⁴⁸.

După ce condițiile de încarcerare i s-au îmbunătățit semnificativ ca urmare a unor intense campanii orchestrate de Komintern pentru a obține amnistierea sa, creațiile concepute până atunci în minte și le-a scris în câteva caiete, iar după eliberare a publicat o parte din ele, respectiv 50 la număr⁴⁹.

Conținutul lor reprezintă radiografia fidelă a zbaterilor, pătimirilor, iluziilor, resentimentelor și concepțiilor sale intime din această perioadă, temele abordate pendulând între narațiunea universului carceral și a celui intim-sufletesc.

În poeziile *Când intrați în închisoare*, *Temnița*, *Cucuvaia* și *Scrisoare*, M. Bujor descrie rolul primordial al închisorii, acela de mormânt pentru cei vii. Temnița este „un uriași cavou cioplit în piatră sură”, „un cimitir”, „o râșniță”, un „sicriu” sau o „groapă”, care mutilează și lichefiază viața deținutului⁵⁰. Consecințele nefaste ale acestei situații sunt descrise în poezia *Cimitirul închisorii*. Deținuții stinși încet de chinul închisorii și dorul celor dragi, sunt înmormântați în anonim, fără nici un semn de prețuire din partea celor rămași în urmă, imagine care amintește de *Morții* lui Tudor Arghezi: „Pe mutele morminte nu-s brazde, nici răzoare, / Nici cruci și nici inscripții, nici candelă, nici floare”⁵¹.

În poeziile *De anul nou* și *Paștele*, deținutul-poet își descrie durerea din timpul marilor sărbători, care este resimțită și mai acut în detenție, când toate mângâierile lipsesc cu desăvârșire, ba mai mult, „temnița geme / mai vajnic răcnesc temnicerii / și curg în cinstea-nvierii / mai multe sudălmă și blesteme”⁵².

Alte poezii, cum este *Fuga* și *Dacă tu veni-vei la mormântul meu*⁵³, redau suferința despărțirii fizice față de femeia iubită, cauzată de încarcerare, iar poeziile *Mamei* și *Scrisoare*⁵⁴, descriu dorul osânditului față de mamă.

Și în fine, în poezia *Osânditul și mâncarea*, M. Bujor face un monolog pe seama mâncării de închisoare, execrabilă ca aspect și extrem de săracă în conținut, pe care este nevoit să o mănânce în fiecare zi⁵⁵.

Totuși, suferința îndurată și versificată pe parcursul detenției nu-l determină pe autor să devină mai înțelegător asupra condiției umane, și eventual să-și reconsidere etic trecutul de activist politic, ci din contră, îi alimentează justețea

⁴⁸ M. Gh. Bujor, *Zăbrele. Din versurile unui condamnat (1920-1933)*, Editura Aldin, București, 1944, pp. 1-2.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 7-16.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 102-103.

⁵² *Ibidem*, pp. 52-53, 63-66.

⁵³ *Ibidem*, p. 56.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 10-16, 67-68.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 86-87.

faptelor și convingerile social-politice până la fervoare religioasă. Mărturie în acest sens stau câteva poezii cu direcție politică, în care spiritul de răzbunare se împletește cu o retorică pseudo-creștină. În poezia *Cântec de leagăn*, deținutul-poet proiectează drama unui copil „de proletar”, condamnat la subzistență din cauza statutului de miner al tatălui. Dezvoltând un tablou emoționant, în care „omușorul de-un an și-o zi” este nevoit să adoarmă flămând în fiecare seară, M. Bujor speră în final că acest copil va deveni un luptător pentru o lume mai dreaptă și mai bună, „care, va da muncă și mâncare”, dar totodată un luptător care v-a împlini o mult dorită răzbunare:

„Nani, micul meu șomer. / Când vei fi și tu miner, / Cum e tatăl tău de-o vreme, / Ai să știi tu, nu te teme, / Singur tu, de ce și cum / Mama ta nu are-acum, / După-atât amar zbulcium, / Când ar vrea ca să te culce, / Nici un strop de lapte dulce [...] Nani, nani, copilaș, / Trist, plâpând, slăbuș, golaș. / Mama ta salută-n tine / Viitorul de mai bine. / Tu să fii răzbunător, / Tu să fii împlinitor / Al nădejdi tuturor! / Nani, nani, șomeraș, / Fătul-muncii drăgălaș!”⁵⁶.

Poezia *Scrisoare*, este un dialog imaginar al deținutului cu mama, pe parcursul căruia o îmbărbătează, simțindu-i suferința cauzată de propria-i întemnițare. Argumentul forte este justetea cauzei pentru care suferă ca deținut. Paradoxal pentru un militant comunist, M. Bujor vede în lupta sa o reiterare a cauzei lui Hristos în plan social: „De-aceea mamă-au răstignit / Romanii, fariseii / Pe cel ce-a propovăduit / Prin satele Iudeii. // De-aceea și Pilații noi, / Caiafele, Irozii / De-atâta vreme duc război / În contră-ne, nerozii [...] // O, nu vezi, mamă, că-i păcat / Durerea să te-usuce, / Când fiul tău n-a lunecat / pe rele căi s-apuce;”.

Această convingere o proiectează și mai clar în poezia *Isus în închisoare*. M. Bujor vede în persoana lui Iisus un revoluționar care, prin propovăduirea sa, „răsturna așezăminte / Și rânduiele străvechi și legi / Și s-atingea de cele «sfinte», De dreptul unei «clase-ntregi»”, fapt care i-ar fi atras răstignirea. Însă, potrivit viziunii poetului, în viitoarea sa Împărăție, Iisus va fi un Dumnezeu pedepsitor și, „În contra celor cari adună / De unde nu au semănat, / Cu fulgere și cu furtună / Avea să vie-nverșunat”⁵⁷. Datorită acestor motive, Iisus este pentru M. Bujor un „tovarăș și premergător” al cauzei comunismului, „Iar pilda lui nemuritoare / E-un subversiv îndemn acum, / Căci fapta-i e molipsitoare / Și el, deschizător de drum”⁵⁸. În această logică de idei, M. Bujor se vede un luptător care a jertfit totul pentru idealul său social, asemenea apostolilor lui Hristos⁵⁹. Alte poezii, precum *Celor căzuți*, *Un salut*, *Plânsul păcii*, *Sărbătoarea muncii* și *Către steag*, sunt veritabile

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 99-101.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 112.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 113.

⁵⁹ A se vedea poezia *Luptătorul*, *Ibidem*, p. 17.

piese proletcultiste, în care face apologia suferințelor îndurate de tovarășii de drum pentru înfăptuirea idealului lor politic, și proiectează o nouă eră, a păcii, a dreptății și a răzbunării față de asupritori⁶⁰.

În ciuda faptului că M. Bujor a rămas în același registru de gândire ca și tovarășii săi de închisoare, este evident că poezia a fost pentru el un real suport de rezistență și defulare. De aceea, deși pare paradoxal, tocmai unul dintre cei mai înfocați militanți ai cauzei comunismului ni se pare a fi precursorul cel mai fidel al poezilor deținuți din timpul regimului comunist, deținuți care, confrunțați cu același tipar recluzionar, își găsesc în actul creației poetice sau în cel al memorării și colportării de poezii, mijlocul de rezistență morală față de condițiile abrutizante ale detenției.

De aici se desprinde concluzia noastră incipientă că, pentru un deținut politic, închisoarea devine mai devreme sau mai târziu un spațiu al *necesității poetice*, indiferent care îi sunt convingerile politice, cu mențiunea că suferința și singurătatea sunt factorii care inițiază și intensifică actul creator.

I.3. Legionarii în anii '30

Începând cu anii '30 legionarii au început și ei să cunoască rigorile lagărelor și penitenciarelor carliste, adesea în paralel cu comuniștii, fie la Jilava, Târgu Jiu, Tismana, Slobozia sau Galați. Spre deosebire de comuniști, reacția acestora de a rezista prin cultură în fața condițiilor degradante ale detenției a fost mult mai pregnantă, câtă vreme în rândurile lor se regăseau din plin intelectuali de marcă, câștigați ca aderenți sau simpatizanți în timpul ascensiunii lor politice. Un prim episod, de aproximativ o săptămână, s-a consumat în penitenciarul Jilava la cumpăna dintre anii 1933-1934, când aproximativ 200 de legionari din întreaga țară au fost arestați ca urmare a asasinării prim-ministrului I. G. Duca de o echipă de legionari. O treime dintre cei încarcerați erau de formație intelectuală, între ei numărându-se Ion I. Moța, Mihail Polihroniade, Virgil Ionescu, Sterie Ciumetti, Radu Gyr, dar și câțiva preoți⁶¹. Deși condițiile detenției erau deplorabile, cu apa curgând pe pereți, frig și lipsa oricărui confort, legionarii și-au organizat un program disciplinat de conviețuire. Astfel, în fiecare dimineață și seară participau cu toții la rugăciunea comună, sub oblăduirea preoților, iar la prânz organizau „șezători legionare”, cu cântece, recitări și conferințe⁶².

⁶⁰ *Ibidem*, pp. 142-160.

⁶¹ Între preoți se aflau pr. Nicolae Georgescu-Edineț, Ionescu Duminică și un anume Pântea.

⁶² Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare A.C.N.S.A.S.), fond Penal, dosar nr. 14472, vol. 2, f. 24.

Episoade și mai ample decât acesta s-au consumat pe parcursul anului 1938 la Mănăstirea Tismana, în lagărul Miercurea Ciuc și în penitenciarul Jilava, după ce noi valuri de arestări s-au abătut asupra legionarilor, odată cu desființarea partidelor politice, și instituirea dictaturii regale. În acest context, ministrul de Interne Armand Călinescu a dat dispoziție tuturor prefecturilor de poliție și pichetelor de jandarmi să-i urmărească pe legionari și să procedeze la arestarea lor în caz că nu respectau noua legislație⁶³.

Deși Corneliu Codreanu a dus în această perioadă o politică ponderată, lansând apeluri la calm și supunere față de lege pentru a preîntâmpina orice eventual conflict cu autoritățile, abuzurile s-au ținut lanț, Regele Carol al II-lea urmărind lichidarea organizației legionare. Drept urmare, în urma unor planuri bine puse la punct, autoritățile au organizat în noaptea de 16 spre 17 aprilie arestarea lui Corneliu Codreanu, și a altor 44 lideri legionari⁶⁴, printre ei numărându-se Gheorghe Clime, Alexandru Cantacuzino, Bănică Dobre, Mihail Polihroniade, Gheorghe Apostolescu, Nicolae Totu, colonelul Ștefan Zăvoianu, poetul Radu Gyr, gazetarii Ion Mânzatu și Ion Diaconescu, pictorul Alexandru Basarab, avocații Alexandru Christian Tell și Traian Cotigă, doctorii Paul Craja și Șerban Milcoveanu, profesorii Paul Găleşanu, Sima Simulescu, Vasile Cristescu și Radu Meitani, și nu în ultimul rând preoții Georgescu-Edineț, Mihăilescu Gorgani și Duminică Ionescu⁶⁵.

Toți aceștia, cu excepția lui Codreanu, au fost reținuți la Mănăstirea Tismana din județul Gorj, și supuși unui regim dur, cu restricții alimentare, suspendarea corespondenței și refuzul asistenței medicale⁶⁶. În acest context și-a început Radu Gyr lunga carieră de „rapsod popular al pușcăriilor”⁶⁷, cu versuri umoristice dedicate camarazilor de suferință.

După o lună, încarcerării au fost transferați în lagărul de la Miercurea Ciuc, unde au fost aduși apoi și legionarii reținuți în alte centre, între care Victor Puiu Gârcineanu, Victor Silaghi, Traian Trifan, Ilie Gârneață, Iordache Nicoară, Vasile Iasinschi, Radu Budișteanu, Gheorghe Istrate, dar și intelectuali cu certe afinități legionare precum Mircea Eliade și Nae Ionescu⁶⁸.

⁶³ Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu. Dictatura regală*, Editura Vremea, București, 2007, p. 38-39, 41.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 41.

⁶⁵ Ion Mânzatu, *Cum am compus cântece legionare*, München, 1996, pp. 36-37.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 36.

⁶⁷ Petre Pandrea, *Memoriile mandarinului valah, Vol. I: Jurnal 1954-1956*, Editura Vremea, București, 2011, p. 407

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 35, 41-43.

Regimul de încarcerare a devenit și mai ostil, pe măsura intensificării represaliilor orchestrate de autorități împotriva legionarilor din întreaga țară⁶⁹. În acest sens, atitudinea temnicerilor era agresivă, provocatoare, situația înrăutățindu-se cu trecerea timpului. Cât privește drepturile deținuților, mai întâi s-a interzis vizita familiilor, apoi primirea de alimente, medicamente și tutun, după care a urmat suspendarea corespondenței. Rația zilnică de mâncare a fost și ea micșorată treptat, la fel și cantitatea de petrol lampant necesar pentru iluminatul dormitoarelor, iar asistența medicală refuzată. Mai mult decât atât, deținuților li s-a interzis dreptul de a primi cărți și ziare, inclusiv cititul oricărui material⁷⁰.

Unul dintre cele mai relevante exemple de ostilitate din partea administrației lagărului s-a consumat într-o dimineață, când, în preajma sârmelor ghimpate s-a apropiat soția deținutului Ion Herghelegiu ținându-și de mână copilul „înecat în lacrimi”. Femeia venise să-și vadă soțul despre care nu mai știa nimic dar, spre stupefacția celorlalți deținuți, în loc să fie lăsată măcar în aceste condiții, „jandarmii o goneau amenințând-o cu armele și împiedecau pe sârmanul tată să meargă să-și îmbrățișeze copilul”⁷¹.

Și totuși, în ciuda acestor condiții de izolare, intimidare și represiune dictată politic, deținuții au creat o atmosferă de conviețuire care să le permită o detenție mai suportabilă. Astfel, datorită faptului că cei mai mulți erau de formație intelectuală și se cunoșteau foarte bine din libertate, nu au întârziat să apară manifestările de grup sub formă de activități culturale dar și „nevinovate distracții”, desfășurate seara în dormitor. Cea mai animată atmosferă a fost cea din dormitorul 4, unde se țineau regulat șezători literare și muzicale, la care erau invitați Comandanții Bunei Vestiri⁷² și legionarii din dormitoarele 2 și 7, în medie participând peste douăzeci de internați⁷³.

⁶⁹ Mihail Burcea, Marius Stan, Mihail Bumbăș, *Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai direcției generale a penitenciarelor, Vol. II: Aparatul central (1948-1989)*, Editura Polirom, Iași, 2011, pp. 34-35.

⁷⁰ În anii '30, la cererea Siguranței, Direcția Generală a Penitenciarelor (D.G.P.) a intervenit în nenumărate rânduri la unitățile sale exterioare pentru a îngădi deținuților politici schimbul de corespondență cu familiile sau pentru a interzice complet vizitele acestora. A se vedea Mihail Burcea, Marius Stan, Mihail Bumbăș, *op. cit.*, p. 35; Ion Mânzatu, *op. cit.*, p. 40.

⁷¹ Ion Mânzatu, *op. cit.*, p. 48.

⁷² Comandanții Bunei Vestiri încarcerăți atunci la Miercurea Ciuc au fost Corneliu Georgescu, Mille Lefter, Ilie Gârneață și Radu Mironovici (A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 184933, vol. 5, f. 15).

⁷³ În dormitorul 4 erau cazați zece legionari, respectiv Alexandru Christian Tell, Mihail Polihroniade, Virgil Ionescu, Petre Bolintineanu, Radu Gyr, Nicolae Totu, Traian Cotigă, Radu Budișteanu, Ion Diaconescu și Nicolae Runcanu. În dormitorul 7 erau cazați tot zece legionari, respectiv Alexandru Cantacuzino, Vasile Cristescu, Șerban Milcoveanu,

În această atmosferă Nelu Mânzatu cânta romanețe din propriul repertoriu, Dorin Hasnaș și Barbu Slușanschi intonau cântece napolitane, iar Mihai Polihroniade și Alexandru Tell formau coruri de vechi romanețe, străine și românești deopotrivă. În ceea ce privește poezia, o contribuție constantă o avea Radu Gyr, cu recitarea de versuri scrise la cald, în lagăr⁷⁴. De altfel, Gyr a creat în această perioadă versurile pentru „o sumedenie de cântece de lume” în colaborare cu compozitorul Nelu Mânzatu, între care și *Cântec de leagăn*, publicat în anul 1940 sub numele *Cântec de toamnă*, piesă care avea să devină una dintre poeziile populare ale pușcăriilor comuniste⁷⁵.

Desigur, dată fiind componența politică omogenă a deținuților, nu au lipsit nici manifestările specifice, respectiv intonarea și crearea de cântece legionare⁷⁶, în luna august a anului 1948 fiind creat și *Imnul Biruinței Legionare*, pe muzică de Nelu Mânzatu și versuri de Radu Gyr⁷⁷. Totuși, aceste manifestări cu amprentă politică erau destul de rezervate, dată fiind condamnarea lui Corneliu Codreanu din luna mai a aceluiași an, la 10 ani muncă forțată, condamnare în urma căreia toți legionarii din țară primiseră consemn de „liniște, liniște, liniște, nici o activitate și nici o agitație de nici un fel”⁷⁸.

Dintre toți legionarii, Radu Mironovici era singurul complet desprins de orice preocupare politică, sculptura în lemn și os fiindu-i un refugiu care îi confisca tot timpul⁷⁹.

În lunile mai-august 1948, câteva vârfuri intelectuale au organizat și prelegeri pe diverse subiecte. Cei mai activi au fost Nae Ionescu cu abordarea relației dintre naționalism și ortodoxie, Mircea Eliade cu teme filosofice și Radu Gyr cu teme literare⁸⁰. Dintre aceștia, figura dominantă a lagărului a devenit Nae Ionescu, care, deși bolnav, își ținea cursurile regulat, cu o exigență de nivel universitar, „transformând lagărul în elită intelectuală și zidurile triste ale

Nellu Mânzatu, Radu Meitani, Alexandru Vergatii, Gheorghe Istrate, Alexandru Basarab, Mihail Livădaru și Ion Dobre. (Ion Mânzatu, *op. cit.*, p. 42).

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 42-43.

⁷⁵ O mică parte din tot ceea ce a creat Gyr pe durata internării la Tismana, Miercurea Ciuc și posibil Vaslui, a publicat în Universul literar, respectiv *Cântec de toamnă (Cântec de leagăn)*, *Din închisoare, Poem despre osândiți și Surghiun*. (Universul Literar, Anul XLIX, nr. 39, 21 septembrie 1940, pp. 3-4; Ion Mânzatu, *op. cit.*, p. 17)

⁷⁶ Ion Mânzatu, *op. cit.*, p. 41.

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 17, 38.

⁷⁸ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 184933, vol. 5, f. 15.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 16.

⁸⁰ Ion Mânzatu, *op. cit.*, p. 32. Cf. Aristide Lefa, *Cine au fost victimele de la Jilava*, Fragment disponibil online la <https://www.aparatorul.md/lagarul-de-la-miercurea-ciuc/> [link accesat la 08.12.2019].

dormitorului sever, în academie”, după cum avea să-și amintească mai târziu Radu Gyr⁸¹.

Surprinzător însă pentru acea perioadă a fost faptul că și aceste manifestări culturale au fost supuse sancțiunilor din partea administrației, de obicei sub forma restricțiilor alimentare, înmulțindu-se totodată apelurile și controalele pe dormitoare, inclusiv spionajul jandarmilor în interiorul lagărului⁸².

Legionarii încarcerați la Jilava în vara aceluiași an, și-au organizat și ei un mod de viață care să le facă detenția mai suportabilă, însă după modelul de tabără legionară. Responsabilul cu desfășurarea programului a fost Bartolomeu Livezeanu, sprijinit de Toma Simion, Țârlanu, Șocariciu, Nicolicescu și Cuțumina. Trezirea se făcea la ora 5 dimineața, iar după ordonarea așternutului și igiena corporală urma rugăciunea, făcută în comun, fie cu toți legionarii, fie pe dormitoare. La ora opt începea programul de gimnastică, predat de un anume Diaconu, student la Academia Națională de Educație Fizică (A.N.E.F.), după care șefii de cuiburi continuau cu exerciții de instrucție legionară. La prânz, masa era servită de o echipă de legionari care făcea de serviciu prin rotație, după care urmau ore obligatorii de odihnă. După acestea se organiza o șezătoare cu cântece iar seara, după stingere, erau predate lecții de „educație legionară”. Programul era reluat identic în fiecare zi, cu excepția sâmbetelor, când se ținea ședință de cuib, și a duminicilor, când în locul slujbelor religioase de care nu puteau beneficia, cei câțiva teologi legionari încarcerați aici citeau texte de rugăciune iar un cor dădea răspunsurile. În paralel cu aceste activități cazone, colectivul de la Jilava a scos și un mic ziar cu versuri umoristice pentru destinderea sufletească, intitulat *Daily Jilava*. Nu cunoaștem dacă deținuții au fost supuși represaliilor din cauza acestor manifestări cu vădită încărcătură ideologică, singurele șicane administrative identificate fiind acelea că li s-a refuzat asistența spirituală din partea confesorului militar al închisorii, iar cărțile de rugăciuni au fost interzise⁸³.

Rezumând o imagine de ansamblu, toate aceste acțiuni și reacțiuni nu erau altceva decât mostra la scară mai mică a ceea ce avea să se întâmple vreme de aproape 20 de ani în lagărele și închisorile comuniste⁸⁴, unde s-au preluat vechile practici instituționale, „rafinându-se” și introducându-se altele noi, mai diabolice și mai intense. Numai că replica deținuților politici în fața represiei nu s-a lăsat așteptată, ci a luat multiple forme, dintre care cea a rezistenței prin cultură a avut un

⁸¹ Ion Mânzatu, *op. cit.*, p. 47.

⁸² *Ibidem*, pp. 41, 43.

⁸³ Mircea Pop, „Din prigoană: Jilava 1938” în *Buna Vestire. Ziar liber de luptă și doctrină românească*, Anul IV, seria a II-a, Nr. 2, 10 septembrie 1940, p. 1.

⁸⁴ Intervalul de timp avut în vedere aici a fost cel cuprins între instaurarea guvernului Petru Groza și lichidarea oficială a pușcăriilor politice, respectiv martie 1945 – iulie 1964.

rol major în supraviețuirea lor fizică și morală, aspect pe care îl vom analiza cu precădere. Până atunci însă, condițiile de încarcerare vor trece printr-o tranziție care va prefigura gulagul românesc, iar reacțiile de opoziție față de cotidianul carceral vor evolua treptat, de la cele individuale sau tributare ideologic, spre cele universal comunitare.

I.4. Cultura de lagăr și penitenciar, între fricțiunile ideologice ale anilor 1941-1947

I.4.1. Penitenciarul Aiud, 1941-1947

Pentru a rezuma viața cotidiană a deținuților politici din perioada anilor 1941-1947, mai ales din perspectiva relației opresiune – rezistență prin cultură, vom sonda două centre recluzionare reprezentative ale acestui interval de timp, respectiv penitenciarul Aiud și lagărul Caracal.

Arestările efectuate după rebeliunea din 21-23 ianuarie 1941 au făcut din penitenciarul Aiud locul de prim plan al detenției politice sub dictatura militară a mareșalului Ion Antonescu. Având un regim permisiv încă din anul 1936⁸⁵, legionarii încarcerați aici pe parcursul anului 1941 au profitat de această situație, reorganizându-se sub comanda lui Ilie Niculescu, pe cuiburi, grupuri și regionale. În scurt timp, a fost adusă clandestin și literatură legionară, cu ajutorul căreia gradele legionare au desfășurat o amplă activitate propagandistică, atât prin ținerea de ședințe legionare, cât și prin editarea de materiale propagandistice⁸⁶.

Această activitate febrilă nu a scăpat de sub observația Serviciului Special de Informații care a sesizat autorităților decizionale, astfel că în data de 22 decembrie 1941 s-a desfășurat o percheziție generală, cu ajutorul corpului de jandarmi⁸⁷. Cu ocazia acestei ample acțiuni s-au găsit numeroase piese de propagandă, de la caiete cu însemnări, circulare, ordine și corespondență legionară până la revistele clandestine *Academia eroică*, *Încătușarea* și *Samurailor*⁸⁸.

⁸⁵ Gheorghe Laghiu, *Aiud, Aiud, temniță cruntă*, Editura Gutinul, Baia Mare, 2014, pp. 35-36.

⁸⁶ Ionuț-Alexandru Maranda, „După Rebeliune... Legionari în detenție. Studiu de caz: Penitenciarul Aiud 1941-1944” în Mihai-Octavian Groza (coord.) et alii, *Historia Magistra Vitae. Noi teme pe agenda de cercetare*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2017, pp. 295-310.

⁸⁷ Ionuț-Alexandru Maranda, *op. cit.*, p. 303; Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng dar nu se îndoiesc, Vol. V: La pas prin Frăția de Cruce*, Editura Mișcării Legionare, București, pp. 161-163.

⁸⁸ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 203678, ff. 13-17; Mihail Dăescu, „Aspecte referitoare la sfârșitul regimului național-legionar în județul Alba și urmărirea participanților la rebeliunea legionară” în Apulum, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, Nr. XLIV, 2007, pp. 569-585; Ionuț-Alexandru Maranda, *op. cit.*, p. 303.

Din conținutul acestor materiale nu au lipsit nici creațiile poetice, care în general au fost animate de un puternic sentiment vindicativ față de autoritățile de stat, în special față de mareșalul Ion Antonescu. Lucrul era parțial explicabil, ținând cont de condamnările extrem de dure în raport cu vinovățiile reale din timpul rebeliunii și ulterior. Pe de altă parte, ele reprezentau apogeul concepțiilor eclecticice care au marcat fenomenul legionar din perioada interbelică, în care s-a uzat aproape constant de retorica și simbolistica creștină, într-un contrast flagrant cu spiritul revanșard față de adversarii de idei⁸⁹. Un exemplu relevant este poezia *Prigoana 1941*, găsită în caietul confiscat deținutului Ilie Țintă. Autorul ei vedea în rebeliunea din 21-23 ianuarie 1941 și în arestările efectuate ulterior, o nouă prigoană nedreaptă abătută asupra legionarilor, considerați ca unii „care oricând voiau, să-i de-a țării lumină”. Totodată, era exprimată speranța reînțorcerea acestora la putere, și răzbunarea sângeroasă față de Antonescu, considerat trădător al cauzei legionare:

„Noi”câine roșu” te numim / Pe tine Antonescu / Căci tu te-ai ridicat acum / Ca un alt Călinescu // Pe Horia cel mai iubit / Ai vrut să-l pierzi tirane! / Să arunci Legiunea sfântă iar / În ghiarele dușmane, // Dar mare este Dumnezeu / Legiunea iar va învinge / Cu toții ne vom răzbuna / Și ne-om scâlta în sânge. // Și tot ce simte românesc / Va fi chemat de față / Când tu vei trece'n altă lume / Și va sbur'a ta viață”⁹⁰.

În același spirit revanșard au fost descoperite și alte poezii, însă popularizarea lor a încetat odată cu confiscarea întregului material propagandistic.

Toate aceste descoperiri au condus la instituirea unor măsuri drastice. Nu mai puțin de 30 legionari de marcă au fost trimiși în judecată, în frunte cu Ilie Niculescu⁹¹, iar la conducerea penitenciarului a fost adus maiorul magistrat Aurel Munteanu, moment care a marcat începerea unei perioade dure, cu un regim bazat pe intimidare, presiuni morale și pedepse cu izolarea în Zarcă⁹².

În ciuda acestei situații, o parte din legionari au continuat activismul politic, în special activitatea de cuib⁹³. Pe de altă parte, deținuților li s-au păstrat în continuare drepturile la cărți și mijloace de scris, respectiv caiete, cerneală, toc și creioane, astfel că Aiudul anilor 1942-1945 a dat șansa multor legionari să-și formeze o bună cultură generală, dar și să-și adâncească trăirea creștină, câștiguri pe

⁸⁹ În acest sens, un exemplu relevant este scrisoarea lui Corneliu Zelea Codreanu din 5 aprilie 1936, concepută la Carmen Sylva, disponibilă online la adresa <http://www.miscarea.net/p3.html> (link accesat la 22.05.2020).

⁹⁰ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 203678, ff. 25-26.

⁹¹ Ionuț-Alexandru Maranda, op. cit., p. 304.

⁹² Ioan Ianolide, *Întorcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, ediția a II-a îngrijită de Mănăstirea Diaconesti, Editura Bonifaciu, București, 2012, pp. 31-37, 39.

⁹³ Ionuț-Alexandru Maranda, op. cit., p. 304.

care le-au diseminat apoi celor arestați începând cu anul 1948, la fel ca și experiența lor de pușcărie⁹⁴.

Potrivi fostului deținut politic George Popescu, sosit în acest penitenciar în luna mai 1942, preocuparea generală a legionarilor era „lectura cărților personale sau împrumutate”, la ora aceea existând un număr impresionant de volume⁹⁵.

În a doua parte a anului 1942 atmosfera intelectuală a devenit și mai febrilă. În acest sens, Nicolae Grebenea, preot la data arestării, își amintește că „toți s-au apucat să citească, să scrie, să studieze franceza, engleza sau germana fără profesor, să scrie poezii sau altceva, să traducă ceva”⁹⁶.

Unul dintre cei care au luat în serios această activitate a fost și Tudor Goilav, avocat din București. Condamnat la 5 ani de închisoare, până la expirarea pedepsei acesta a reușit să traducă din limba germană epopeea *Cântecul Nibelungilor* (Nibelungenlied), apoi *Voința dă putere* (Der Wille zur Macht) de Nietzsche, ambele traduceri dedicându-le soției sale⁹⁷.

Pe lângă aprofundările individuale, legionarii se adunau de câteva ori pe săptămână în sala de conferințe, pentru a asculta expuneri din variate domenii, susținute de liderii cu bună pregătire intelectuală, între aceștia remarcându-se Stere Mihalexe, cu expuneri din opera scriitorului rus Feodor Dostoievski, conferențiarul universitar Ilie Niculescu, cu expuneri din domeniul economiei politice, dar și câțiva profesori universitari din Sibiu, fiecare cu expuneri din aria sa de pregătire⁹⁸.

Tot în această perioadă debutează primii poeți de cursă lungă, neraliați ideologic în creațiile lor, respectiv Ștefan Vlădoianu, Dumitru Oniga, Virgil Maxim și Valeriu Gafencu, cu toții condamnați pe parcursul anilor 1941-1942 pentru activitate legionară. Începând cu anul 1943 este transferat aici și studentul Constantin Aurel Dragodan, un alt poet în ascensiune⁹⁹. Discret cu această activitate, popularitatea sa avea să crească treptat după 1945, devenind unul dintre cei mai populari poeți din acest penitenciar.

După 23 august 1944, regimul detenției la Aiud s-a relaxat considerabil, celulele fiind deschise pe parcursul întregii zile, astfel că fiecare încarcerat putea sta de vorbă la discreție, ba mai mult, fiecare aveau autonomia de a se stabili în celulă

⁹⁴ Nicolae Grebenea, *Amintiri din întuneric*, Vol. I, Editura Blassco, București, p. 117; Paul Păltănea, *Ferestre deschise la un deceniu de temniță comunistă*, Editura Muzeului de Istorie Galați, Galați, 2012, pp. 24, 26-27, 29.

⁹⁵ George Popescu, *Sub sabia cavalerilor apocalipsului*, Editura Majadahonda, București, 1997, p. 7.

⁹⁶ Nicolae Grebenea, *op. cit.*, p. 119.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Nicolae Trifoiu, *Pagini literare. Amintiri și evocări*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2001, p. 165.

⁹⁹ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar 327, vol. 1, f. 52 v.

după preferințe¹⁰⁰. În această perioadă au înflorit activitățile artistice, de sculptare în lemn și os. Se confecționau table de șah, casete din lemn de nuc, jucării ori se sculptau în os cruciulițe, iconițe și icoane, cel mai adesea reprezentând chipul lui Hristos sau al Maicii Domnului. Din păcate aceste preocupări au fost sistate brusc de administrația închisorii, urmată de confiscarea uneltelor de lucru¹⁰¹.

Climatul de rezistență prin cultură și spiritualitate față de cotidianul carceral s-a intensificat pe parcursul anului 1945, odată cu sosirea demnitarilor condamnați pentru rolul jucat în guvernările „burgheze” și a ofițerilor superiori ai Armatei Regale, condamnați pentru crime de război¹⁰². Mulți din aceștia soseau de acasă și cu cărți religioase pentru suportul lor moral, în special biblii. Afluența aceasta alimenta viața duhovnicească însă a fost extrem de iritantă pentru subdirectorul Mareș, care în cursul anului 1946 a dispus „vânătoarea” acestor cărți. Odată confiscate, erau trimise la ars, în camera de încălzire pe lemn a celularului. Totuși, prin intervenția discretă a preotului Nicolae Grebenea, o parte însemnată din ele a fost salvată. Reușind să-l sensibilizeze pe fochistul responsabil cu încălzirea, și implicit arderea cărților, acesta a început să le dea deoparte iar preotul Grebenea le prelua pe rând, ascunzându-le apoi în dulapurile bisericii ortodoxe din penitenciar. Cu ocazia sosirii deținuților pentru rugăciuni sau slujbe, cărțile erau scoase în strană iar preotul invita deținuții să-și aleagă din ele după preferință, sub recomandarea de a le ascunde în celule până la returnare¹⁰³. În acest fel viața religioasă s-a menținut „activă” și „fertilă” până la schimbarea condițiilor de încarcerare din 1948¹⁰⁴.

Concluzionând, putem spune că Aiudul devine încă din perioada antonesciană un loc al preocupărilor intelectuale, artistice și religioase constante, preocupări care vor forma un curent de rezistență ce se va intensifica pe măsura înăspririi condițiilor de încarcerare. Totuși, în cadrul acestor preocupări, poezia a avut mai degrabă un rol modest, aspect care însă se va schimba radical începând cu anul 1947, odată cu sosirea poezilor Radu Gyr și Nichifor Crainic în acest penitenciar.

I.4.2. Lagărul Caracal, martie-octombrie 1945

¹⁰⁰ Nicolae Grebenea, *op. cit.*, p. 156.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 157.

¹⁰² Aurel Sergiu Marinescu, *Prizonier în propria țară, Vol. II*, Editura Du Style, București, 1996, p. 117.

¹⁰³ Nicolae Grebenea, *op. cit.*, p. 175-176.

¹⁰⁴ George Popescu, *op. cit.*, p. 15.

Imediat după investirea guvernului Petru Groza din 6 martie 1945, un loc emblematic al detenției politice a devenit lagărul Caracal, cel mai mare din țară la vremea aceea. Amplasat pe o suprafață de 20.000 m², aici s-au afluat internați în medie un număr de aproximativ 1.400 deținuți până la sfârșitul lunii octombrie 1945¹⁰⁵, în timp ce ieșirile și intrările de noi deținuți se făceau săptămânal¹⁰⁶. Toți aceștia erau cazați în cabane de scândură, înșirate de o parte și de alta a unui drum nepietruit, fiecare dintre ele având o capacitate de cca. 120-150 de paturi suprapuse¹⁰⁷.

Din punct de vedere socio-profesional, în lagăr se găseau țărani, muncitori, industriași, comercianți, ingineri, avocați, medici, magistrați, învățători, profesori și preoți iar după etnie se regăseau atât românii, ca majoritari, cât și maghiari, sași, polonezi, turci, evrei și țigani. Sub aspect religios-confesional internații erau în cea mai mare parte creștini, fie ei ortodocși, catolici, greco-catolici, evanghelici și reformați, dar se regăseau inclusiv iudei și mahomedani¹⁰⁸. Și în fine, după orientarea politică, cel mai numeros „grup” era al legionarilor, care însă nu era unul omogen¹⁰⁹. Rezumând, putem spune că prin diversitatea socio-profesională, confesională și de vârstă, deținuții internați aici reprezentau involuntar un mozaic al societății românești.

În ceea ce privește drepturile internaților, în lagăr era permisă corespondența cu familia, primirea de pachete alimentare, inclusiv cărți și periodice, prin urmare lecturarea cărților era liberă¹¹⁰.

Data fiind starea de spirit de incertitudine, dar și compoziția lor eterogenă din punct de vedere etnic și social-profesional, atmosfera de lagăr era departe a se constitui într-una de conviețuire solidară sau utilă, și potrivit profesorului Onisifor Ghibu¹¹¹, marea majoritate a deținuților lăncezea intelectual și spiritual, „văicărindu-se sau jucând cărți, pe bani și fără bani”¹¹². Existau însă și excepții, cum a fost cazul scriitorului Radu I. Paul care și-a finalizat în acest lagăr cel de-al III-lea volum din

¹⁰⁵ Onisifor Ghibu, *Ziar de lagăr. Caracal, 1945*, Editura Albatros, București, 1991, p. 214-215.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 70.

¹⁰⁷ Oana Ionel Demetriade, „Grupul democrat-progresist din lagărul de la Caracal (1945). Documente ale reeducării ideologice” în *Caietele CNSAS*, Anul VIII, nr. 2 (16)/2015, Editura CNSAS, București, pp. 337-366.

¹⁰⁸ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 237.

¹⁰⁹ Oana Ionel Demetriade, *op. cit.*, pp. 343.

¹¹⁰ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 70.

¹¹¹ Profesorul a fost internat aici din data de 20 aprilie, după ce a fost epurat din Universitatea din Cluj (*Ibidem*, p. 7).

¹¹² *Ibidem*, p. 69.

marea sa lucrare *Viața estetică*¹¹³, cel al lui Constantin Gane care și-a scris aici romanul istoric *Rădăcini*¹¹⁴, sau cel al poetului arădean Petre Pascu, care și-a continuat aici scrierea amintirilor despre orașul natal, după ce finalizase primele două părți în libertate¹¹⁵. În ceea ce privește apetitul internaților pentru lectură, în special pentru poezie, acesta era unul scăzut, circulând numai două volume de poezii ale unor poeți deținuți și ei aici, respectiv C. Riegler-Dinu și George Buznea¹¹⁶. Existau și aproximativ 7-8 deținuți care, în timpul detenției, au învățat sculptura în os, „producând mici capodopere”, pe care însă încercau să le valorifice la prețuri exorbitante¹¹⁷.

Un moment care promitea să fie unul cotitură în viața lagărului s-a înfripat spontan pe 23 aprilie, când profesorul universitar Onisifor Ghibu, stând de vorbă cu cca. 30 de țărani din Bucovina, Teleorman, Romanați și Făgăraș, le-a vorbit despre importanța învățaturii, mai ales pentru folosirea utilă a timpului petrecut în lagăr. În timp ce oamenii ascultau cu interes expunerea profesorului Ghibu, s-au alăturat și câțiva intelectuali, iar unul dintre ei, învățător în Constanța, a făcut propunerea de a se face o *Universitate Liberă* în lagăr¹¹⁸. Deși ideea a fost întâmpinată cu rezerve de intelectuali, de teama de a nu fi interpretată într-un sens negativ de autorități, până la urmă a prins în unele cercuri, astfel că pe data de 21 mai profesorul Ghibu a înaintat-o comandantului lagărului, sub forma unui Anteproiect, cu expuneri de motive¹¹⁹. În acest document îndrăzneț ca anvergură, autorul se prelua de starea de spirit a deținuților, consumați psihic de nesiguranță și de petrecerea timpului fără folos, propunând crearea unei *Universități Libere*, ca experiment pentru o eventuală organizare asemănătoare a lagărelor din întreaga țară.

Potrivit viziunii profesorului Ghibu, *Universitatea liberă* urma să le ofere deținuților posibilitatea de a-și utiliza în mod constructiv timpul petrecut în lagăr, îmbogățindu-le cunoștințele în funcție de situația lor socioprofesională, astfel încât, odată eliberați, să contribuie la refacerea morală și materială a țării, distrusă parțial de efectele celui de-Al Doilea Război Mondial. În acest mod, internații urmau să conlucreze atât „spre binele și fericirea lor proprie”, cât și a națiunii din care făceau parte. Un alt deziderat era acela de a cerceta critic toate aspectele vieții naționale din trecut, atât pe plan material cât și spiritual, pentru a trage concluzii din

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 88.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 178.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 71.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 94.

¹¹⁸ Inițial profesorul Ghibu i-a dat denumirea de „Universitate populară” (*Ibidem*, pp. 8-9, 49, 70).

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 55-56.

care să se poată desprinde noi directive pentru viitor, mai sănătoase și mai solide¹²⁰. Prin urmare, ideea urmărea în principal formarea profesională iar în secundar educația social-politică, fără partizanat ideologic¹²¹.

Pentru funcționarea *Universității libere*, profesorul Ghibu concepuse un model de coordonare și organizare, indicând inclusiv resursele materiale și umane care puteau fi puse la îndemână. Coordonarea întregii activități urma să fie exercitată de un *Consiliu de îndrumare*, prezidat de comandantul lagărului, a cărui sarcină era să recruteze instructori și conferențieri din rândurile deținuților cu pregătire intelectuală, ținând cont că la acel moment erau internați „12 membri ai Corpului didactic din învățământul superior (profesori, conferențieri și asistenți), 35 profesori secundari, 30 învățători, peste 80 de preoți, peste 30 de medici, și tot atâția ingineri și avocați”¹²². Toți cei recrutați urmau să țină conferințe, cursuri, dezbateri și exerciții practice dintr-o largă arie de domenii ale științei și culturii, între care Religia și Teologia, Limba română, Literatura și cultura românească, Limbi și culturi străine, Geografia românească și universală, Istoria națională și universală, Aritmetica, Geometria, Desenul, Chimia, Filosofia, Agricultura, Științele politice, etc.¹²³.

Deși inițial propunerea a fost acceptată principial¹²⁴, măsurile concrete au fost așteptate cu nerăbdare vreme de două luni, timp în care comandantul lagărului, căpitanul Emil Popovici, a promis de câteva ori că îl va primi în audiență pe inițiator, în realitate tergiversând lucrurile¹²⁵. Abia pe 25 iunie, în urma unei vizite făcute de Tudor Ionescu, ministru al Minelor și Petrolului, comandantul lagărului i-a dat asigurări lui Ghibu că a discutat și despre proiectul *Universității libere*, ministrul

¹²⁰ *Ibidem*, pp. 235-239.

¹²¹ Democrat convins, profesorul Ghibu spera ca în cadrul eventualei *Universități libere* să fie acceptate discuțiile politice, în care să fie dezbătute pro și contra toate curentele politice ale momentului, pentru ca oamenii să se convingă de onestitatea și oportunitatea lor. Desigur, dorința era utopică pentru acele vremuri, dar nu mai puțin nobilă și necesară (*Ibidem*, pp. 41-42).

¹²² *Ibidem*, p. 265.

¹²³ Pentru realizarea programelor educaționale, prof. Ghibu solicita amenajarea unei biblioteci în care să se arhiveze rezultatele scrise ale activităților dar și o sală de lectură, care să servească inclusiv pentru serviciile religioase ale diferitelor culte de care aparțineau deținuții. Toate aceste activități urmau să se țină în sălile de mese, în sala de lectură și chiar în aer liber, în baza unui program zilnic, după un orar tematic prestabilit de *Consiliul de îndrumare*, pentru fiecare săptămână care urma. În Anteproiect, profesorul Ghibu alcătuiuse și secțiile *Universității Libere*, în număr de 6, la fiecare dintre ele trasând și principalele obiective educaționale în relația cu deținuții. Cele 6 secții proiectate, erau Secția igienică și biopolitică, Secția religioasă, Secția culturală-literară-științifică-filosofică-pedagogică, Secția economică, Secția tehnică și Secția științelor sociale (*Ibidem*, pp. 240-243).

¹²⁴ *Ibidem*, pp. 55-56.

¹²⁵ *Ibidem*, pp. 78, 96, 99, 101, 112, 116, 134, 159-160.

opinând că într-adevăr, lagărele ar trebui să se ocupe cu reeducarea deținuților¹²⁶, dar pentru acest scop ar trebui să vină conferențieri din afară¹²⁷. După acest episod, profesorul Ghibu a primit informația că memoriul cu Anteproiectul a fost înaintat Ministerului de Interne spre studiu, prin urmare propunerea a rămas în așteptare¹²⁸.

Între timp, profesorul Ghibu solicitase comandantului aprobarea pentru începerea unor cursuri de pedagogie pentru învățători, la cererea a douăzeci dintre ei. Deși inițial propunerea a fost aprobată, pe 13 iunie a fost contramandată sub pretextul că ar exista riscul de a fi întrebuințate anumite cuvinte sau expresii, care „să depășească ceea ce trebuie să fie în spiritul lagărului”¹²⁹. Aluzia nu trăda doar teama comandantului de a nu deranja cumva noile autorități politice din țară, ci mai ales intențiile sale reale față de *Universitatea liberă*¹³⁰.

Dacă lipsa de susținere a comandatului Emil Popovici a fost clară în privința activităților culturale neînregimentate politic, nu aceeași atitudine a manifestat față de acțiunile grupului de „studii comuniste”¹³¹, alcătuit din legionari oportuniști, care militau pentru apropierea de Partidul Comunist. Creat în luna mai din inițiativa profesorului de filosofie Alexandru Isăceanu, grupul și-a desfășurat inițial activitatea fără acordul Comandamentului de lagăr¹³², atât conspirat, cu ședințe de lectură socialistă, cât și public, cu propagandă mascată sub forma pledoariilor pentru „democratizare”¹³³.

Uzându-se de această strategie, prezența la ședințele clandestine a ajuns la cca. 40 de internați până la sfârșitul lunii iunie, între ei figurând și trei preoți¹³⁴. Numai că atmosfera de lagăr s-a schimbat radical începând cu sfârșitul lunii iulie, când grupul a primit susținerea fățișă din partea Comandamentului, astfel că numărul aderenților a crescut rapid, ajungând la 331 de membri la jumătatea lunii august¹³⁵.

Ca instrumente de propagandă a fost lansat un „Jurnal de perete” organizat cu redacție și comitet, în care era implicat direct comandantul lagărului și au început

¹²⁶ Termenul de *reeducare* nu avea încărcătură ideologică în viziunea profesorului Ghibu, în nici un caz în sens politic, și probabil că nici Tudor Ionescu nu a receptat ideea în acest sens.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 116.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 265.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 96.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 96.

¹³¹ *Ibidem*, p. 130.

¹³² *Ibidem*, p. 48.

¹³³ Oana Ionel Demetriade, *op. cit.*, pp. 344-345.

¹³⁴ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 130.

¹³⁵ Oana Ionel Demetriade, *op. cit.*, p. 345.

să fie organizate aproape săptămânal „festivaluri artistice”¹³⁶, dar și mitinguri cu ocazia eliberărilor¹³⁷.

Propaganda a început în forță, în dimineața zilei de 29 iulie, cu primul număr al Jurnalului, care conținea un cuvânt introductiv de Constantin Elefterescu, în calitate de „secretar” al grupului, apoi au urmat numeroase alte articole și poezii¹³⁸.

În aceeași zi, după-amiaza, a fost organizat și un „festival artistic”, deschis cu un o cuvântare de același Elefterescu, care pleda cu această ocazie pentru intrarea internaților în partidul comunist, văzut ca „partidul libertății”. Din programul artistic au făcut parte: un scheci, câteva arii la vioară, cântece la acordeon și parodieri de poezii. De asemenea, a fost pusă în scenă o comedie cu autor necunoscut, și potrivit profesorului Ghibu, întregul program a fost „ceva brutal, ordinar, lipsit cu totul de orice motiv de înălțare sufletească”¹³⁹.

Două zile mai târziu, pe 31 iulie, „festivalul artistic” a fost repetat, de data aceasta cu implicarea organizației locale a partidului comunist, și cu participarea de elevi declarați progresiști, într-o atmosferă mult mai fastuoasă. Cu această ocazie au fost cântate arii la vioară, au fost recitate poezii concepute de George Buznea în lagăr, și au fost puse în scenă comedii, cu scenarii încropite de farmacistul Popovici, din Piatra Neamț. Au urmat și cântece din muzicuță și acordeon. Partea a doua a festivalului a fost rezervată discursurilor politice, susținute de C. Elefterescu și alți trei internați, cu elogii făcute guvernului și partidului comunist, vorbitorii insistând ca toată lumea să se înscrie în rândurile partidului¹⁴⁰.

Următoarele „festivaluri”, organizate pe 5 și 12 august, s-au desfășurat în aceeași manieră, cu program artistic și politic, dar cu mențiunea că în cadrul festivalului din 12 august corul lagărului a cântat un inedit *Imn al muncitorilor*, conceput de poetul Leonida Secrețeanu, și pus pe note de dr. Gavrilă Pop, imn care a devenit apoi piesă de rezistență pentru „festivalurile” ulterioare¹⁴¹.

Data fiind creșterea numărului de aderenți, începând cu 22 august au început să se alcătuiască chiar și comitete de reeducare pentru fiecare cabană¹⁴². Pentru câteva zile, activitatea comitetelor a fost febrilă, fiecare dintre ele organizând ședințe și conferințe. Cât privește evoluția manifestărilor „cultural-artistice” per ansamblu, până în septembrie conținutul „Jurnalului de perete” ajunsese aproape în întregime

¹³⁶ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 179.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 206.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 185.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 180.

¹⁴⁰ *Ibidem*, pp. 182-183.

¹⁴¹ *Ibidem*, pp. 190, 198, 205.

¹⁴² *Ibidem*, pp. 206-207.

rusesc iar potrivit profesorului Ghibu, „festivalurile” comuniste întreceau „*orice margini de bun simț și de demnitate. Oratori frazeologi fără nici un fond și fără nici o convingere. Artiști dramatici de josnică specie, care batjocoresc arta. Piese teatrale rusești, într-o formă românească lamentabilă. Cântece rusești, cântate în rusește, de corul condus de dr. Gavrilă Pop de la „Tribuna” din Brașov, cântece nemțești și săsești executate de un cor de sași, „Imnul muncitorilor”, pe versuri de Leonida Secrețeanu și muzică de Gavrilă Pop. [...] O beție de confuzie, de ordine, de vulgar, de lichelism, de decrepitudine morală și națională*”¹⁴³.

Pe întreaga durată a desfășurării ei, această propagandă nu a fost lipsită de reacții de contestare sau detașare din partea celorlalți internați, tensiunile crescând și mai mult odată cu oficializarea, până la altercații și amenințări cu bătaia. De exemplu, Dumitru Parocescu și câțiva complici, au spart într-o zi vitrina „Jurnalului de perete” și au sustras o parte din articole. Drept urmare, comandantul lagărului Emil Popovici a organizat o anchetă, în urma căreia a dispus ca toți aceștia să fie mutați disciplinar în alt lagăr, aceeași măsură luând-o și față de ceilalți internați considerați „reacționari incorigibili”¹⁴⁴.

Conflictele iscate pe seama reeducării s-au aplanat brusc abia la începutul lunii septembrie, când grupul „democraților” a încetat propaganda și conferințele pe cabane, simțind că situația guvernului Groza este incertă sub presiunea grevei regale¹⁴⁵. După data de 7 septembrie, atmosfera de lagăr a redevenit și mai liniștită, odată cu eliberarea lui Alexandru Isăceanu, Constantin Elefterescu și inginerul Frimu, cei mai proeminenți animatori ai grupului „democrat”¹⁴⁶.

Viața culturală a lagărului a luat însă o turnură spontană începând cu 25 septembrie, când profesorul Ghibu a inițiat cursurile de pedagogie proiectate din luna iunie, la insistența învățătorilor, fără vreo aprobare oficială. Cursurile, în număr de 20, s-au ținut zilnic, începând cu 25 septembrie și s-au finalizat pe 14 octombrie, în medie participând 12 învățători. Departate de o ambianță decentă, cursurile s-au ținut în cea mai mare parte în șanțul de lângă cabana nr. 12¹⁴⁷.

În cadrul acestora, profesorul Ghibu a abordat relațiile de complementaritate dintre pedagogie și filosofie, filosofie și cultură și cea dintre cultură și educație. De asemenea, a discutat despre reforma învățământului românesc, a evocat personalitățile lui Spiru Haret, Titu Maiorescu și Simion Bărnuțiu, a prezentat un

¹⁴³ *Ibidem*, p. 209.

¹⁴⁴ Oana Ionel Demetriade, *op. cit.*, pp. 346-348.

¹⁴⁵ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, pp. 209-210.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 213.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 266.

istoric al filosofiei românești, dar și câteva recenzii pe seama unor cărți de specialitate¹⁴⁸.

Aproape în paralel cu aceste cursuri, internații din cabana 12 au început să organizeze în fiecare seară „șezători culturale”, fără a avea însă vreo legătură cu grupul „democraților”. În cadrul acestora s-au ținut conferințe, intercalate cu cântece și recitări de poezii, fiecare vorbitor abordând teme în funcție de formația profesională. Ele erau continuate apoi și cu discuții pe seama comunicărilor, fiind „pe cât de întinse, pe atât de folositoare”¹⁴⁹. Primele trei conferințe au fost susținute de profesorul Ghibu, fiind de fapt povestiri despre călătoriile sale făcute în afara țării, respectiv în Austria, Germania, Elveția, Franța, Luxemburg, Rusia, Turcia, Grecia, Italia, Franța, Elveția și Cehoslovacia. A patra conferință a fost susținută de Nicolae Gabriel, subprefectul județului Sibiu, despre „Centralizare, descentralizare și desconcentrare în administrația românească” iar următoarea de Gabriel Șipoș, întreprinzător din Sibiu, despre „Industria creimei de ghetă, a creimei de pachet, a cernelii și a diferitelor materii colorante.”¹⁵⁰. Alte conferințe relevante au mai fost susținute de doctorul Petre Dumitriu, despre „Bolile sociale din România”¹⁵¹, de avocatul N. Ioan, despre ținutul Bărăganului¹⁵², de profesorul N. Băleanu despre „Marea neagră și pescuitul în Marea Neagră” și Nicolae Tăriță, despre „Navigația pe Marea Neagră”¹⁵³.

Această efervescentă culturală s-a răcit după mijlocul lunii octombrie, când internații se așteptau să fie eliberați din clipă în clipă. Într-un final intens așteptat, lagărul Caracal s-a desființat oficial la 26 octombrie 1945, puținii deținuți rămași după această dată fiind eliberați sau transferați în lagărul de la Slobozia¹⁵⁴.

Chiar dacă a fost un episod relativ scurt, de numai opt luni, tot ceea ce s-a întâmplat în lagărul Caracal în anul 1945 a fost simptomatic pentru ceea ce avea să se întâmple în rețeaua concentraționară, odată cu instaurarea deplină a democrației populare, când deținuții au fost împinși în situația de a-și găsi resorturile de rezistență sfidând cadrul instituțional.

În primul rând, faptul că autoritățile au fost surde față de propunerea internaților de a-și face detenția mai utilă și mai suportabilă cu ajutorul culturii, legitimând în schimb acțiunea de reeducare, a prefigurat ideologizarea din ce în ce mai acută a instituției penitenciarelor.

¹⁴⁸ *Ibidem*, pp. 264-318.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 289.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 290.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 298.

¹⁵² *Ibidem*, p. 303.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 315.

¹⁵⁴ Oana Ionel Demetriade, *op. cit.*, p. 349; Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 216.

În al doilea rând, faptul că o parte din deținuți și-au asumat riscul de a organiza „șezători culturale” în condiții de incertitudine social-politică, a reprezentat nașterea de facto a *Universității libere*¹⁵⁵, ca reacție de rezistență în gulag, reacție care va căpăta amploare de masă odată cu extinderea și suprapopularea rețelei concentraționare.

Din această perspectivă, gulagul românesc se va polariza între o cultură a rezistenței la represiune, iar pe de altă parte o cultură a reeducării ideologice, traumatizantă și diabolică în esență, fiecare cu animatorii și aderenții ei, în funcție de valorile morale asumate, sau trădate.

¹⁵⁵ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 301.